

СІМВОЛІКА ПРОЗЫ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Перачытваючы Уладзіміра Караткевіча, яшчэ раз пераконваешся ў праўдзівасці таго, што “нацыянальны сімвал павінен быць сімвалам<...> з плоці і крыві”, “анёльская прырода яму супрацьпаказана (дарэчы, нават у хрысціянскім універсуме нацыянальнымі сімваламі рабіліся, зазвычай, святыя і ўгоднікі, але не божышча – дарэчы згадаць святых Юрыя ці Міколу<...> Сімвал павінен быць здольны несці нацыянальную ідэю” [5, 198].

Так, вобраз святога Міколы – заступніка бедных – у творчасці У. Караткевіча займае адно з ключавых месц, а жарабятка, якое ён уратаваў, – перадумова таго, што “белыя землі” [4, т.4, 24] дачакаюцца волі і справядлівасці.

Сімвалічны вобраз белага жарабяці (белых коней) увогуле шматмерны, а ўжыты ў розных кантэкстах, здольны выклікаць разнастайныя асацыяцыі, якія ёсць веды, веданне пэўных адносін знешняга свету, набыццё новых ведаў. Карыстанне імі – ведамі, набытымі сувязямі – ёсць разуменне.

Адзін з запамінальных вобразаў на старонках рамана “Каласы пад сярпом тваім” такі: “Конь дрыжаў ад ярасці. Маленькія вушы былі прыціснуты, белыя ноздры раздзьмуты<...> Высакародны белы дрыкгант, увесь у дробных плямах і смугах, як леопард” [4, т. 4, 192].

Дык што ж за коні такія – дрыкганты? Ці існавала на самай справе каштоўная мясцовая парода з характэрнымі рысамі, страчаная напрыканцы XIX ст.? Высветлілася, што дрыкгантам (у польскай мове drygant, drygunt, drus) называлі раней жарабца-стаенніка, важака ў статку. Менавіта ў значэнні “жарабец” гэта слова сустракаецца ў некаторых літаратурных помніках і дакументах XVI – XVII стст. – “Прамове Мялешкі”, “Хроніцы польскай, літоўскай, жамоўскай і ўсяе Русі” Мацея Стрыйкоўскага, “Гіпіцы”

К. Дарагастайскага, у судовых актах.

Аднак упамінання пра пароду “дрыкгант” са спецыфічнымі прыкметамі не знойдзена. Магчыма, сапраўды існаваў нейкі “прататып” загадкавых дрыкгантаў, і варта пашукаць яго сярод старажытных коней Рэчы Паспалітай?

Спецыяльна праведзеныя даследаванні [2] паказваюць, што ўпамінання пра пароду “дрыкгант” са спецыфічнымі прыкметамі не знойдзена. Тып каня, які дамінаваў у ВКЛ, адбіты на рэверсах медных і срэбных манет часоў Жыгімонта Аўгуста, Яна Казіміра і інш.

Аналагічныя выявы сустракаюцца і на пячной беларускай кафлі. Такі ж конь адлюстраваны на гравюры Абрахама дэ Бруіна “Вершнік польскі”: добра развітая мускулатура, моцны акруглы круп, высокі выгіб шырокай шыі. На элегантнай галаве – маленькія вушы і выразныя вочы. Тулава доўгае, капыты зграбныя, невялікія. Даследчыкі прыгадваюць таксама гравюры з кнігі К. Дара

гастайскага “Тіпіка, або кніга пра коней”, дзе пануе барочны тып і нават дадзены прапорцыі ідэальнага каня: “Даўжыня цела каня павінна раўняцца яго вышыні ў карку, ногі нядоўгія, спіна кароткая, шыя ўнізе шырокая, да горла – тонкая, галава невялікая, выразная” [2, 63]. Шляхетнага каня аўтар “Тіпікі” параўноўвае з трыма звярамі: львом, аленем і лісіцай, маючы на ўвазе як рысы ў знешнім падабенстве, так і ў звычках. Наўрад ці ў свой час абышоў Уладзімір Караткевіч увагай палатно Рэмбранта “Польскі вершнік” або графіку Шарля Эрарда “Коні польскія”. Пра гэта сведчыць той факт, што пісьменнік у сваіх творах адлюстроўваў каня пад рысінай шкурай. На карцінах Эрарда і Рыдынгера (“Конь польскі”) прадстаўнікі гэтага віду на фоне асноўнай масці маюць буйныя белыя плямы, а пры наяўнасці плям на галаве конь можа мець так званыя “сарочыя вокі”, якія адсвечваюць чырванню, што Караткевіч перадае, у прыватнасці, у вобразе “гарэлі вочы коней” [4, т.7, 47].

Аднак у літаратурным апісанні “дзікага палявання” ёсць яшчэ адно цікавае параўнанне масці – “як рысі або леопарды”. Такая рэдкая масць сапраўды існуе і завецца тарантаватай (рус. – “чубары”, англ. – “Leopard”, ням.

– Tiger”). Да яе належаць коні з дробнымі плямамі альбо палосамі чорнага, рудога ці карычневага колеру на асноўным белым фоне.

У “Дзікім паляванні” гэта “туманныя коні варанога і стракатага колераў” [4, т.7, 92]. Нездарма У. Караткевіч спалучаў такую афарбоўку са словам “дрыкгант”: яно азначала “жарабец”, а згаданая своеасаблівая масць перадаецца нашчадкам менавіта па лініі жарабца-вытворніка.

Шматлікім чытачам аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха”, пэўна, запомнілася апісанне верхавых коней невядомай пароды, якія насілі па балотных сцежках Алеся Варону і яго злачынную світу: “Гэта былі сапраўдныя палескія дрыкганты, парода, ад якой зараз нічога не засталася. Усе ў палосах і плямах, як рысі або леопарды, з белымі ноздрамі і вачамі, якія адлівалі ў глыбіні чырвоным агнём. Я ведаў, што гэтая парода вызначаецца дзіўнай трывалай, машыстай інахадзю і пад час намету імчыць вялізнымі скачкамі, як алень. Не дзіва, што ў тумане мне такімі вялізнымі здаваліся іхнія скачкі” [4, т.7, 178].

Коні венгерскія і польскія, як падкрэслівалі знаўцы, вельмі схільныя былі да інахадзі. Гэтую звестку пісьменнік таксама выкарыстаў пры апісанні “дзікага палявання”. Такім чынам, пацвердзілася, што літаратурная містыфікацыя пра палескіх дрыкгантаў абапіралася на рысы рэальна існаваўшага ў мінулым каня. Што ж датычыцца назвы “палескія”, то, на жаль, на забалочаным лясным Палессі не было сухіх раўнінных абшараў, дастатковых для табуннай конегадоўлі, і ўмовы ландшафту не спрыялі вывядзенню выдатных верхавых коней. Статкі з выдатнымі арабскімі вытворнікамі, якія не ўступалі па якасці найлепшым табунам падзішаха, мелі Радзівілы.

Гістарычная проза Уладзіміра Караткевіча мае шмат рамантычных і загадкавых дэталей, многія з якіх пакуль што застаюцца па-за ўвагаю даследчыкаў. Аднак не падлягае сумненню, што кожная дэталёў у кнігах Караткевіча мае сваё дакладнае абгрунтаванне. Нездарма сам аўтар вуснамі героя аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха” заўважае: “Добрыя прывіды, калі яны сапраўдным гноем зямлю пэцкаюць” [4, т.7, 113].

Яшчэ адным сімвалічным вобразам у аднайменнай аповесці выступае само дзікае паляванне. У фальклоры народаў Заходняй Еўропы [5, 524] – гэта працэсія мерцвякоў, якая імчыцца па небе. Калі з неба даносіцца жахлівы рык, у лесе пачынаюць гнуцца і падаць дадолу дрэвы, з дамоў зрывае дахі, – значыць, пачалося дзікае паляванне.

Па небе імчыцца кавалькада прывідных істот са зграяй сабак; на чале кавалькады – Дзікі Паляўнічы. Яго нярэдка атаясамліваюць са скандынаўскім богам Одзінам. Дзікі Паляўнічы вядомы ў міфалогіі розных народаў таксама як Чорны Коннік і пад многімі іншымі імёнамі. Так, паводле А.Н. Афанасьева: “Часта здараецца, што ў светлую, ціхую ноч раптоўна раздаецца страшны гуд, святло месяца цьмее, віхуры ўсчынаюць свіст, дрэвы ломяцца і падаюць з трэскам, і ў знішчальнай буры нясецца па паветры Дзікі Паляўнічы – адзін або ў суправаджэнні вялікага пезда духаў...”

На зграбным, белым, што малако, кані, які вывяргае з ноздраў і рота полымя, скача старажытны бог на чале вялізнай світы; галава яго пакрыта капелюшом з шырокімі палямі; плашч, накінуты на плечы, далёка развяваецца на ветры... Часам Дзікі Паляўнічы выязджае не вершна, а ў вогненнай калясніцы на вагнедышных конях; калясніцай кіруе фурман, ён гучна ляскае пугай, і пасля кожнага ўдару сыплюцца маланкавыя іскры [5, 525]. Сустрэча з Дзікім Паляўнічым вяшчуе няшчасце і нават смерць.

Кажуць, многія жыхары англійскага гарадка Пітэрбора бачылі, як па небе пранёсся натоўп паляўнічых на чорных конях; услед імчаліся чорныя сабакі, чуліся крыкі і гукі рога. Паляўнічых было не менш за дваццаць. Толькі пад ранне яны пакінулі нябёсы над ахопленым жахам гарадком.

Прыведзенае апісанне дзікага палявання многімі сваімі рысамі ўвасобілася ў аповесці У. Караткевіча: “Я пачаў лічыць іх і налічыў дваццаць. Дваццаць першы скакаў наперадзе <...>. Веялі па ветры плашчы-велеісы” [4, т.7, 91]. Праўда, у Караткевіча паляванне выязджае “заўжды толькі ўначы, калі туман паўзе па зямлі”, бо мае надзвычай зямное, “балотнае”, паходжанне.

У створанай ім легендзе-містыфікацыі пісьменнік прыадкрывае, а ў заключных радках канкрэтызуе філасофска-сімвалічны змест вобраза дзікага палявання: “Не прайшоў ягоны час, пакуль ёсць цемра, голад, нераўнапраўе і цёмны жах на зямлі. Яно – сімвал усяго гэтага” [4, т.7, 197].

Аднак усеагульнае Зло набывае ў аповесці і канкрэтнае гістарычнае і сацыяльнае ўвасабленне. Гэта шляхта, працэс вымірання якой ва ўзноўлены аўтарам час “якраз падыходзіў да канца <...>. “Гэта смерць, гэта гнаенне зажыва <...> было ўжо не паэтычна і зусім не сумна, а брыдка, часам нават жахліва ў аголенасці сваёй” [4, т.7, 8-9].

У. Караткевіч разняволена-шчодры ў эпітэтах і параўнаннях пры апісанні, напрыклад, шляхецкага з’езду ў Балотных Ялінах з нагоды паўналецця Надзеі Яноўскай: “... асобы былі дзіўныя. Патрапанья ці занадта гладкія твары, прагныя вочы, вочы замучаныя, вочы благальныя, вочы з “вар’яцінкай” <...>, вочы вялізныя і пукатыя, як у саламандры падземных азёр <...>. Калі яны нахіляліся, святло падала зверху, і насы здаваліся надзіва доўгімі, а раты праваленымі [...]. Яны выскаляліся, як выхадцы з магілы, цалавалі руку (і мне здавалася, што яны смокчуць з яе кроў)” [4, т.7, 56]. Варта адзначыць, што, пішучы пра У. Караткевіча, зведваеш небяспеку злоўжыць цытаваннем. Хочацца звярнуцца да яго з тымі ж словамі з якімі ён звяртаўся да Р. Барадуліна ў рэцэнзіі на кнігу “Свята пчалы”: “Цытаваць цябе амаль нельга! Іначай атрымаецца кніга цытат” [4, т. 8, кн. 2, 394]. А хочацца купацца ў ягоным слове, дабрэнным, крамяным, трапным.

Між тым, знаёмства з міфалагічным вобразам дзікага палявання абумовіла яшчэ адну асацыяцыю. “Дзікі Паляўнічы”, як цытавалася вышэй, “вядомы таксама як “Чорны Коннік”. Міжвольна можна згадаць пры гэтым чалавека на вараным кані, твар якога, “шырокі і загарэлы”, “увесь быў папаласаваны і зрэзаны страшнымі шнарамі” [4, т.4, 36]. Уражанне відавочцаў (раман “Каласы пад сярпом тваім”) было такое, што з’явілася сама ноч, як гэта ёй належыць – “на чорным кані і ў чорным плашчы” [4, т. 4, 143]. Гэта Чорны Война, жывы “асколак” паўстання 1830 г., вечны сімвал непакоры і барацьбы.

Як бачым, рамантычны вобраз Дзікага Паляўнічага вылучаны Караткевічам з суцэльнага кантэксту дзікага палявання, што увасабляе Зло. Бог Одзін – Дзікі (Паляўнічы) – Адзін. Сродкі фанетычнага ўзроўню ўзмацняюць разуменне мэтазгоднасці той мастацкай логікі, якая, думаецца, кіравала аўтарам рамана “Каласы пад сярпом тваім”. Война – чалавек гонару, вырашае: “Паўстанне будзе жыць, пакуль буду жыць я” [4, т.4, 146]. Ён не прымае прапанову Раўбіча не рызыкаваць сабой, пачакаць трошкі, бо ўпэўнены, што “ў атрадзе з трох – адзін здраднік” [4, т.4, 145], кіруючыся спрадвечнай беларускай высновай “Дзе двое – там рада, дзе трое – там здрада”. Вобраз Чорнага Войны – гэта яшчэ і сімвал гераізму адзіночнай барацьбы. У рэцэнзіі на кнігу Я. Сінакова “Веча славянскіх балад”, гаворачы аб раз’яднанасці славян, У. Караткевіч мае на ўвазе – і небеспадстаўна – “разагульненасць неардынарных асоб, з якіх кожная, амаль кожная прыдатная ў баладу, а на справе – на справе цягне ў свой бок <...>. І таму гінуць, выходзяць на эшафот, да плахі, стаюць пад кулі” [4, т.8, кн. 2, 401-402]. Аднак вытанчаным ланцужком мастацкіх дэталей У. Караткевіч знітаваў справу шляхецкіх рэвалюцыянераў як агульную (мы памятаем, што ў свой час Раўбіч уратаваў ад смерці Войну, а Алесь Загорскі – самога Раўбіча), тым самым акцэнтаваўшы слых чуйнага чытача на нотцы надзеі.

Адзін з галоўных сімвалічных вобразаў у творчасці пісьменніка – вобраз каласоў, змест якога беларускімі навукоўцамі грунтоўна даследаваны. Мы не маем непасрэднага аўтарскага каментарыю наконт паходжання назвы, якая паўстае грунтоўнай і загадкавай брамай да такога дасканаллага тварэння дойліда ад літаратуры, як згаданы рамана. Яго пачатак, піша У. Караткевіч, “прыйш. [оў] у галаву 7 жн.[іўня] 59 г. ля Азярышча” [цыт. паводле: 4, т.8, кн.2, 437]. Сам жа аўтар растлумачвае чытачу і сімвалічны сэнс вобраза грушы, якая “цвіла апошні год”.

Між тым, на нашу думку, мог у Караткевіча з’явіцца і такі запіс: “Ездзіў у Мілавіды, дзе адбыўся бой паміж паўстанцамі 1863 года і царскімі войскамі. Версія назвы ўзнікла ля помніка на Мілавідскім полі”.

Аднак такога – дакладна – запісу няма. У запіснай кніжцы пісьменніка пазначана, што ў маі 1967 года У. Караткевіч быў з М. Грынчыкам у Мілавідах і на радзіме апошняга ў вёсцы Бытэнь на Слонімшчыне [цыт. паводле: 4, т.8, кн.2, 449].

Праўда, Мілавіды фігуруюць і ў Караткевічавым лісце да польскага вучонага Міраслава Ахоцкага (“Задума: узнікненне і ўвасабленне”), дзе, у прыватнасці, гаворыцца: “Я збіраў матэрыял для “Каласоў пад сярпом тваім” дванаццаць год.

Шукаеш, капаешся ў архівах, ездзіш на месцы сражэнняў, пытаешся ў старых, скажам, у “Мілавідах”, што ім казалі бацькі і дзяды, дзе гэта было, хто адкуль ішоў <...>. Кожнае адкрыццё выклікае лавіну асацыяцый, варыянтаў, мяняе калізіі” [4, т. 8, кн. 2, 357].

У аўтабіяграфіі “Дарога, якую прайшоў”, напісанай у снежні 1964 года, У. Караткевіч зазначыў: “Пасля двух год перапынку здаў у “Полымя” новы свой раман “Каласы пад сярпом тваім”. Здаў першы том. Другі не выпускаю з рук, дапрацоўваю” [4, т.8, кн. 2, 10].

Істотна адзначыць, што ўлетку 1963 года пісьменнік разам з Я. Брылём і У. Калеснікам падарожнічаў па Заходняй Беларусі і хоць, напрыклад, у кнізе У. Калесніка “Усё чалавечае” [3] няма ніводнай згадкі пра наведванне імі Мілавідаў, мы ўсё ж вылучаем версію, што яно магло мець месца.

Справа ў тым, што на месцы Мілавідскай бітвы, па абодва бакі старога Варшаўскага тракта, стаяць помнікі. Адзін устаноўлены палякамі ў гонар паўстанцаў, якія загінулі, другі ўвекавечыў памяць салдат царскай арміі, якія палеглі, калі душылі паўстанне. Ён уяўляе сабой крыж з выявай анёла, які перамагае змея, на адным баку, і зламанага коласа – на другім, што, вельмі верагодна, мог бачыць У. Караткевіч. Таму мы і дазволілі сабе вылучыць вышэйзгаданую гіпотэзу аб паходжанні назвы.

У рэйтынг, ажыццёўленым на мяжы тысячагоддзяў (газета “Звязда”), Кнігамі стагоддзя з вялікім адрывам ад іншых былі названы Коласава “Новая зямля” і раман У. Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім”. Думаецца, такі лёс

напаткае гэтыя творы і ў наступным стагоддзі, бо класічныя творы невычэрпныя. Не меншае ўпэўненасць і ў тым, што проза Уладзіміра Караткевіча і надалей будзе прыцягваць сваімі таямніцамі, бо сумна жыць у дарэшты вытлумачаным свеце.

1. Барадзіна (Белая) А.І. Фарміраванне гістарычнай свядомасці школьнікаў пры вывучэнні рамана У. Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім”. – Баранавічы: БДВПК, 1999.

2. Ішчанка С., Марухіна Д. Дрыкганты Уладзіміра Караткевіча і верхавыя коні Рэчы Паспалітай // Беларускі гістарычны часопіс. – 2001. – №2.- С. 62 – 66.

3. Калеснік У. Усё чалавечае. – Мн.: Маст. літ., 1993.

4. Караткевіч У. Зб. тв.: У 8 т. - Мн.: Маст. літ., 1987-1991.

5. Мифология Британских островов: энциклопедия. – М., СПб., 2003. М: Эксмо: СПб.: Ferra fantastica, 2003.